

A „nem nyilvánvaló értelmetlenség” – avagy minek a tükre a nyelv(használat)?

ALBERT SÁNDOR

ny. egyetemi tanár, SZTE BTK Romanisztikai Intézet, Francia
Tanszék

Résumé: L'objectif de cet article est de donner un aperçu sommaire des deux types majeurs du non-sens philosophique, ainsi que de leur apparition dans le discours philosophique postmoderne. La problématique du non-sens a vivement intéressé Wittgenstein durant toute sa vie, aussi en a-t-il distingué deux types principaux : le non-sens manifeste et le non-sens non manifeste. Il a rédigé à ce sujet un certain nombre de réflexions subjectives, portant surtout sur les problèmes philosophiques de la grammaire et des mathématiques, qui se trouvent non seulement dans le *Tractatus* et les *Investigations philosophiques*, mais aussi dans ses œuvres ultérieures. L'article dénonce l'abondance de ces deux types de non-sens dans les ouvrages théoriques du postmodernisme des années 1960 et 1970 dont les auteurs, pour fasciner les lecteurs et essayer de séduire le public non connaisseur, empruntent aux sciences naturelles (mathématiques, physique, astrologie, etc.) certains termes techniques et toute une manière de penser, sans pour autant en avoir les connaissances nécessaires, ni l'érudition préalable qui y seraient pourtant indispensables.

Mots-clés: Wittgenstein, non-sens non manifeste, propositions nonsensiques, supercherie, discours postmoderne.

1. Wittgenstein Cambridge-ben

Az 1944–45-ös tanév kezdetén Wittgenstein visszatér Cambridge-be¹, ahol egy négyórás (heti kétszer 2 óra) szemináriumot tart a *Filozófiai vizsgáldások* problémáiról. Hallgatói között találjuk G. E. M. Anscombe-ot (műveinek angol fordítóját és népszerűsítőjét), Timothy Moore-t (George E. Moore fiát), Iris Murdochot, Stephen Toulmint és még számos, azóta híressé lett filozófust, logikust és nyelvészt. A szeminárium célját Wittgenstein így fogalmazza meg: „Amit ma megpróbálok megtanítani, az az, hogyan jussunk egy nem nyilvánvaló értelmetlenségtől a nyilvánvaló értelmetlenséghez” (Nedo 2001: 242). A kitűzött cél első pillantásra talán elérhetetlennek tűnik, de Wittgenstein gondolkodásmódját és észjárását ismerve joggal feltételezhetjük, hogy pontos elképzelései voltak a saját maga által megjelölt témáról. Mindig is foglalkoztatta az *értelmetlenség* problémája, amelyet általában olyan – hasonlóan definiálhatatlan és nehezen megközelíthető – fogalmakkal együtt vizsgált, mint *értelem*, *jelentés*, *jelentésnélküliség*, *gondolat*, *bizonyosság*, *igazság*, *misztikum* stb. Szinte minden művében tucatszámra bukkannak fel az ezzel a témakörrel kapcsolatos megjegyzések és észrevételek.

---

¹ „Abban az időben az egész világon Cambridge volt a filozófia legfontosabb központja, hála Frank Ramsey, Ludwig Wittgenstein, (alkalmanként) Bertrand Russell és G. E. Moore jelenlétének” (Baldwin 1993: vii).

Mindenekelőtt az érdekelte, miért és hogyan kerülnek bele értelmetlenségek a racionális, logikus gondolkodás kifejezésére, leképezésére, „tükrözésére” szolgáló nyelvbe. *Philosophical Grammar* című művében kijelenti: „... a filozófiának nem az a dolga, hogy új, ideális nyelvet alkosson meg, hanem az, hogy világossá tegye nyelvünk, a meglévő nyelv használatát” (Wittgenstein 1974: 115)². A filozófiának tehát az a feladata, hogy a nyelvhasználatot megvilágítsa, világossá tegye. De a *módszert* illetően a *Tractatus logico-philosophicus* végén meglehetősen meglehetősen találunk:

A filozófia helyes módszere a következő lenne: Semmit sem mondani, csak amit mondani lehet, tehát a természettudomány tételeit – tehát valami olyat, aminek semmi köze a filozófiához, és valahányszor másvalaki valami metafizikait akarna mondani, bebizonyítani neki, hogy a kijelentéseiben szereplő jelek némelyikéhez nem fűzött jelentést. E másvalaki számára e módszer nem lenne kielégítő – nem érezné, hogy filozófiát tanítunk neki – , de csakis ez lenne az egyedüli szigorúan helyes módszer. Az én kijelentéseim oly módon nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül felismeri azt, hogy értelmetlenek, ha már fellépén rájuk túllépett rajtuk. (Úgyszólván el kell hajítania a létrát, miután felmászott rajta.) Meg kell haladnia ezeket a tételeket, akkor látja helyesen a világot. (Wittgenstein 1989: 89–90)

Hogy is van ez? Wittgenstein magyarázatait akkor értjük meg, ha felismerjük (megállapítjuk róluk), hogy értelmetlenek? Miféle paradoxon ez? Milyen önelentmondás? Milyen az a „magyarázat”, amit értelmetlen kijelentésekből nyerhetünk? És hová tegyük a létrát, miután sikerült felmászunk rajta? A *Tractatus* olasz fordítója, G. C. M. Colombo el is gondolkodik azon a kérdésen, hogy ha ezeknek a kijelentéseknek valóban nincsen értelmük, akkor hogyan vagyunk képesek mégis megérteni őket? (vö. Hadot 2005: 31). Nem csoda, hogy a pontosan száz évvel ezelőtt megjelent *Tractatus* ezen gondolatai – a hírhedtté vált zárómondatával együtt („Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”) – azóta is végelethetetlen viták és értelmezések alapjául szolgálnak. Ezek lényegét egy nemrég megjelent könyv szerzője így foglalja össze:

„[a]miről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”. Ilyen alapon persze az ezzel a mondattal záruló *Tractatus* maga is az ízléstelenségig értelmetlen. Hiszen a könyv nem azt mondja, amit mondani lehet. Mert amit mond, az se nem tautológia, se nem természettudományos tétel. Nem arról beszél, hogyan *vannak* a dolgok, hanem arról, hogyan *kellene* lenniük. Ezzel a szerző is tisztában van, és ezért a filozófiai nonszensz, az értelmetlenség olyan létrajaként ajánlja művét, amelyet el kell hajítanunk, miután fölértünk rajta. A kérdés persze az, hogy hova, miféle magasságba, a megértés milyen szintjére érhetünk fel az értelmetlenség létráján. [...] Vajon milyen

---

² „...the task of philosophy is not to create a new, ideal language, but to clarify the use of our language, the existing language.”

magyarázatot nyújthatnak értelmetlen kijelentések? Erre nem adhatunk értelmes választ, illetve csak azt, hogy mindez merő miszticizmus. Ami matematikai-fizikai bizonyossággal propozíciókban kimondható, azt nem érdemes kimondani. Amit viszont érdemes lenne, az kimondhatatlan (Salamon 2021: 332–333, kiemelések az eredetiben).

2. Az értelmetlenség mint filozófiai kategória és fordítási probléma

Több, Wittgensteinnel foglalkozó szerző is felhívja a figyelmet arra, hogy a *Tractatus* zárómondatait nem kell halálosan komolyan venni, és jelentőségüket sem érdemes eltúlozni. Az ugyancsak osztrák író, Karl Kraus szerint Wittgenstein többször is kifejtette neki azt a nézetét, hogy szerinte a logika értelmetlen (*sinnlos*), a filozófia pedig értelmetlenség (*Unsinn*). Kraus némi iróniával jegyzi meg, hogy Wittgenstein számára „ez az *Unsinn mindennél fontosabb volt*” (vö. Janik & Toulmin 1973: 199).³

A kutatók kimutatták, hogy az „értelmetlenség” kifejezésére – legtöbbször szinonimákként, de olykor egymással szembeállítva – Wittgenstein 4 szót (2 főnevet és 2 melléknevet) használ: *Unsinn*, *Unsinnkeit*, *sinnlos* és *unsinnig*. A *Tractatus* 4.461. pontjában a tautológiáról és az ellentmondásról azt állítja, hogy értelem nélküliek („*Tautologie und Kontradiktion sind sinnlos*”), majd néhány sorral lejjebb azt mondja róluk, hogy bár értelem nélküliek, nem értelmetlenek, a szimbolikához tartoznak („*Tautologie und Kontradiktion sind aber nicht unsinnig, sie gehören zum Symbolismus...*”, Wittgenstein 1984: 43). Az eredeti német mondatokból világosan kiderül, hogy Wittgenstein itt nem egymás szinonimáiként, hanem egymással szembeállítva használja a *sinnlos* és az *unsinnig* jelzőket. Az angol fordítóknak két lexikális (formális) megfelelő áll rendelkezésükre: a *sinnlosra* a *senseless*, az *unsinnigre* pedig a *nonsensical*. De meglepő módon a *senseless*-t nem használják fel a fordítás során. Ismeretes, hogy a *Tractatus logico-philosophicus* pontosan száz évvel ezelőtt, 1921-ben jelent meg az „*Annalen der Naturphilosophie*” című évkönyvben.⁴ Első angol fordítása, C. K. Ogden munkája, Bertrand Russell bevezetőjével – amely két-nyelvű kiadás, a német szöveget is tartalmazza – egy évvel később, már 1922-ben olvasható volt. C. K. Ogden fordításában az idézett mondatok így hangzanak: „*Tautology and contradiction are without sense.*” [...] „*Tautology and contradiction are, however, not nonsensical; they are part of the symbolism...*”

---

³ „...logic is meaningless (*sinnlos*) and philosophy is nonsense (*Unsinn*). Yet even here there is a certain Krausian irony, for Wittgenstein considers that this ‘nonsense’ is anything but *unimportant*.”

⁴ G. Henrik von Wright Wittgenstein-életrajzából tudjuk, hogy a műnek eredetileg német címe volt („*Logisch-philosophische Abhandlung*”), G. E. Moore javasolta a szerzőnek, hogy írja át latin nyelvűre (Wittgenstein 1965: 319). Az új cím azonban nem aratott osztatlan sikert az olvasók körében. Jorge Semprun spanyol-francia író egyik önéletrajzi művében több helyen is vitába száll a könyvben kifejtett gondolatokkal. Így kezdi: „A Wittgenstein-írás címe mindjárt felkeltette a figyelmemet pökhendiségével. Meg nagyzási hóbortjával. *Tractatus logico-philosophicus*: ehhez pofa kell!” (Semprun 1995: 134–140.)

(Wittgenstein 1981: 99). Az 1961-ben megjelent, azóta többször is kiadott újabb angol fordítás szerzői ugyancsak körülírást alkalmaznak: „*Tautologies and contradictions lack sense.*” [...] „*Tautologies and contradictions are not, however, nonsensical. They are part of the symbolism...*” (Wittgenstein 2009: 41). A *Tractatus* orosz fordítója is körülírja a *sinnlos*-t: „*Тавтология и противоречие не имеют смысла.*” [...] „*Но тавтология и противоречие не являются бессмысленными, они являются частью символизма*” (Витгенштейн 1958: 59). Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy a kötet végén található szójegyzékben az *unsinnig* nem szerepel, az *Unsinn* orosz megfelelőjeként pedig a *бессмыслица* [’értelmetlenség, zagyvaság’] terminus van megadva (Витгенштейн 1958: 114).

Az értelmetlenség problémája a *Filozófiai vizsgálódások*ban is előkerül. Az 500. paragrafus például így kezdődik: „Ha azt mondjuk, hogy egy mondat értelmetlen, akkor ez nem annyit tesz, hogy kvázi az értelme értelmetlen” (Wittgenstein 1992: 203). Érdekes megnéznünk e mondat német eredetijét, és G. E. M. Anscombe angol nyelvű fordítását is: „*Wenn gesagt wird, ein Satz sei sinnlos, so ist nicht, quasi, sein Sinn sinnlos*” (Wittgenstein 1984: 433). „*When a sentence is called senseless, it is not, as it were, its sense that is senseless*” (Wittgenstein 2009: 147). Felmerül bennünk a kérdés, hogy ha egy mondatnak (kvázi) nem az értelme értelmetlen, akkor *mije* értelmetlen, de ebbe most nem érdemes belebonyolódunk. Inkább nézzük meg a mondat francia fordításait is. Pierre Klossowski ’60-as évek elején megjelent fordításában az idézett mondat így hangzik: „*Quand on dit qu’une phrase n’a pas de sens, ce n’est pas, pour ainsi dire, que son sens n’ait pas de sens...*” (Wittgenstein 1962: 269). A mű újabb francia fordítói a *dénué de sens* [’értelmetlen, képtelen, értelmétől megfosztott’] szerkezetet használják, annak ellenére, hogy a francia nyelvben is létezik a *nonsensique* szó: „*Lorsqu’on dit qu’une phrase est dénuée de sens, ce n’est pas parce que son sens serait quasiment dénué de sens...*” (Wittgenstein 2004: 199).

Még két, értelmetlenséggel kapcsolatos szöveghelyet említünk meg a *Tractatus*ból, mert érdekes fordítási problémát vetnek fel. A 4.003. pontban Wittgenstein ezt írja: „A legtöbb kijelentés és kérdés, amelyet filozófiai problémákról leírtak, nem hamis, hanem értelmetlen. Az ilyen jellegű kérdésekre tehát egyáltalán nem tudunk választ adni, mindössze értelmetlenségüket állapíthatjuk meg” (Wittgenstein 1989: 26–27). A német szövegben – ahogy ez várható is volt – az „értelmetlen”-re az *unsinnig* melléknév, az „értelmetlenség”-re pedig az *Unsinnigkeit* főnév szerepel. C. K. Ogden angol nyelvű fordításában a *senseless* és a nem túl jó hangzású *senselessness* olvasható: „*Most propositions and questions, that have been written about philosophical matters, are not false, but senseless. We cannot, therefore, answer questions of this kind at all, but only state their senselessness*” (Wittgenstein 1981: 63). Az 1961-es új angol fordításban mind a két esetben a *nonsensical* szót találjuk: „*Most of the propositions and questions to be found in philosophical works are not false but nonsensical. Consequently, we cannot give any answer to questions of this kind, but can only*

point out that they are nonsensical” (Wittgenstein 1961: 19). Tudjuk, hogy az Ogden-féle fordításban számos értelmezési hiba és tévedés van. Ezt jól bizonyítják azok a levelek, amelyeket Wittgenstein Ogdennek küldött, és amelyekben filológiai aprólékossággal írja le a fordítás szövegével kapcsolatos kifogásait, megjegyzéseit, észrevételeit és változtatási javaslatait.⁵ De azt nem értjük, hogy ha egy meglévő fordítás szövegében hibák vannak, akkor miért kell a későbbi fordításnak feltétlenül újabb, másféle hibákat tartalmaznia? Nem csoda, hogy a Wittgenstein-kutatók többsége még ma is szívesebben idéz a százéves Ogden-féle *Tractatus*-fordításból, mint a 40 évvel későbbi új, (ny)elvileg jobb, pontosabb Pears & McGuinness-féle fordítás szövegéből.

Ami az idézett szövegrész francia fordításait illeti, Pierre Klossowski mindkét helyen a *dépourvues de sens* megoldással él (Wittgenstein 1961: 46). G. Gaston Granger, a mű újabb francia fordításának szerzője az *unsinnig*et szintén a *dépourvues de sens*-szal, az *Unsinnigkeit*et pedig a *non-sens* főnévvel adja vissza: „*La plupart des propositions et des questions qui ont été écrites touchant les matières philosophiques ne sont pas fausses, mais sont dépourvues de sens. Nous ne pouvons donc en aucune façon répondre à de telles questions, mais seulement établir leur non-sens*” (Wittgenstein 2002: 51). Nem akarunk itt belebonyolódni annak a kérdésnek a megvitatásába: miért megválaszolhatatlanok, miért „értelmetlenek” a filozófiai kérdések. A problémát összefoglaljuk és le is zárjuk két idézettel. „A filozófiai kérdések évezredek óta híresek arról, hogy ’lepattintják’ magukról az azonnali, pontos és végleges választ keresőket. Wittgenstein után Rorty népszerűsítette azt a nézetet, miszerint az ilyen kérdések megválaszolhatatlanok, mert a világon semmihez sincs közük, pedig sokkal valószínűbb, hogy csak igen nehezen válaszolhatók meg, mert a világon *mindenhez* közük van” (Salamon 2016: 198, kiemelés az eredetiben). „A fogalmaink általánosabbak, mint a világ adott szerkezete, a szavaink pedig még általánosabbak, mint a fogalmaink. Ezért van szükség a szavak dialektikus rendezgetésére, újrendezésére. Egy igaz beszédben – akárcsak egy jó versben – olyan szavak kerülnek egymás mellé, amelyek egymás mellé valók” (Salamon 2021: 272).

A *Tractatus* 5.5303. pontjában Wittgenstein megállapítja: „*Két tárgyról azt mondani, hogy azonos – értelmetlenség*” (Wittgenstein 1989: 65). Az eredetiben így hangzik: „*Von zwei Dingen zu sagen, sie seien identisch, ist ein Unsinn*” (Wittgenstein 1984: 62). Ez a mondat mindkét angol fordításban szó szerint megegyezik, az *Unsinn* helyén mindkettőben a *nonsense* áll. A két francia fordítás azonban érdekes módon eltér egymástól: az újban a *dépourvu de sens* szerepel, Pierre Klossowski azonban – szokatlan újításként – az *absurdité* főnevet használja fel az „értelmetlenség” kifejezésére: „*Dire de deux choses qu’elles seraient*

---

⁵ Ezek a Wittgenstein által Ogden fordításához fűzött megjegyzések, kommentárok külön tanulmányt érdemelnének. Több helyen is szerepel például a „Nem ezt akartam mondani!” [*This isn't what I meant to say!*] megjegyzés, amit részletes magyarázat és megoldási javaslat követ (ld. például Wittgenstein 1983: 49).

identiques est une absurdité” (Wittgenstein 1961: 81). Wittgensteinnek valószínűleg tetszene ez a megoldás, ugyanis leveleiben többször is figyelmeztette Ogden arra, hogy a *Tractatus* fordítása során az értelmet fordítsa, ne a szavakat: „*Translate the sense, not the words*” (Wittgenstein 1983: 19).

3. A „nyilvánvaló” és a „nem nyilvánvaló” értelmetlenség

De mielőtt még teljesen elmerülnék e terminusok fordítási kérdéseinek vizsgálatában, térjünk vissza Wittgenstein – cikkünk elején idézett – célkitűzéséhez. Ebből sajnos nem derül ki, hogy milyen példák elemzéséből kiindulva próbálta megvilágítani a különbséget a kétféle értelmetlenség között, és főleg, hogy milyen *módszerrel* tért át egyikről a másikra. Valószínűleg azzal kezdte, hogy *kizárta* azokat az értelmetlenségeket, amelyek csak *annak látszanak*, de valójában nem azok. Ilyenek például az ún. *Unsinn-Gedichte*k, a költői vagy mesebeli értelmetlenségek (Bouveresse 1997: 241), a Lewis Carroll-féle halandzsaversek, a kitalált szavak, szófordulatok stb. Ezekről ír például a *Filozófiai vizsgálódások* 282. paragrafusában, ahol megállapítja, hogy „egy non-sense költemény nem úgy értelmetlen, mint egy gyermek gögicsélése” (Wittgenstein 1992: 146). Szemmel láthatólag mindenképpen szerette volna az értelmetlenség kategóriáját *filozófiai keretek* között tartani. Ezért tételezzük fel, hogy a *nem nyilvánvaló* – vagyis a nem feltűnő, nem mindenki számára azonnal átlátható – értelmetlenség kategóriájából indult ki, és szokásához híven elgondolkodtató kérdéseket tett fel hallgatóságának. Ilyeneket például: „Minden egyenlet egy fogalmi mezőt épít fel. De a fogalmi mező is fogalom? És ha nem, van-e éles különbség közöttük? [...] A fogalmi apparátus egy fogalom? [...] Hogyan tudja valaki bebizonyítani, hogy ért egy matematikai kijelentést? Például úgy, hogy alkalmazza. De vajon ezzel bizonyította is? Szívesen mondanám: a bizonyítás új összefüggést mutatott meg, és ennél fogva egy új fogalmat is adott nekem. Nem ez az új fogalom maga a bizonyítás? (Wittgenstein 1994: 296–297).⁶ A fogalomról azt mondja egy helyen, hogy homályos fogalom [„*‘Concept’ is a vague concept*”] (Wittgenstein 1994: 433). De ugyanezt gondolja a megértésről is, ami szerinte szintén homályos fogalom [„*‘Understanding’ is a vague concept*”] (Wittgenstein 1994: 315). Az igazán homályos fogalom azonban egy matematikai kijelentés megértése [„*‘Understanding a mathematical proposition’ – that is a very vague concept.*”] (Wittgenstein 1994: 298). Pedig „a matematikát fogalmakkal csináljuk. És bizonyos fogalmakkal inkább, mint másokkal” (Wittgenstein 1994: 267).⁷ Valószínűleg ilyen jellegű kérdésekkel vezette be a „nem nyilvánvaló

---

⁶ „An equation constructs a conceptual path. But is a conceptual path a concept? And if not, is there a sharp distinction between them? [...] Is the conceptual apparatus a concept? [...] How does anyone shew that he understands a mathematical proposition? E. g. by applying it. So not also by proving it? I should like to say: the proof shews me a new connexion, and hence it also gives me a new concept. Is not the new concept the proof itself?”

⁷ „We do mathematics with concepts. – And with certain concepts more than with other ones.”

értelmetlenség” kategóriáját, újabb kérdések megfogalmazására, gondolkodásra, további problémák felvetésére ösztönözve hallgatóságát.

Ezután térhetett rá a „nyilvánvaló értelmetlenség” fogalmára, amelynek bemutatásához – persze ezt is csak feltételezzük – ilyesfajta állításokból indulhatott ki: „Egy olyan aritmetikában, amelyben 5-nél nem lehet tovább számolni, értelmetlen feltenni azt a kérdést, hogy mennyi $4 + 3$. Másfelől az a probléma nagyon is fennáll, hogy van-e értelme ennek a kérdésnek” (Wittgenstein 1994: 270).⁸ Hogy egy kérdésnek van-e értelme, és még inkább, hogy van-e értelme egy kérdést feltenni, arról végtelen hosszúságú vitákat lehetne folytatni, de ezek egy idő után parttalaná válnának, és óhatatlanul eltűnnének a szubjektív, egyéni megítélések sülyesztőjében. Mert hogy mi „értelmetlen” és mi nem? – elképzelhetetlenül bonyolult kérdés. De talán még ennél is bonyolultabb az a kérdés, hogy mi „nyilvánvaló” és mi nem az. Mindannyian naponta látjuk, tapasztaljuk: ami az egyik ember számára nyilvánvaló, vagyis evidens, magától értetődő, az egy másik számára hosszú, bonyolult magyarázatok után sem lesz érthető.

A továbbiakban vizsgáljuk meg e kétféle értelmetlenség megjelenését egy manapság felettébb divatos beszédmódban, a posztmodern társadalomtudományi diskurzusban.

4. „Lelkünk tükre”: a posztmodern diskurzus

Az értelmetlenség mindkét wittgensteini változatából bőségesen találunk példákat a 20. század második felében megjelent filozófiai, politikai, szemiotikai, pszichoanalitikus és irodalmi művekben: ez az időszak ugyanis a legkülönbözőbb posztmodern, nyelvi, dekonstrukciós és más „fordulatok” kora volt (vö. Jameson 2010, Norris 1983, Hassan 1987, Rorty 1992 stb.). Ennek a sokféle fordulatnak – amelyek napjainkban látszanak csak igazán szárba szökkenni – egyik látványos eredménye a nyelvi megformálás felületessége, átgondolatlansága, zavarossága, a mondanivaló, az „üzenet” – olykor szándékos – homályossága, ködösítése. E nyelvi elsivárosodás okairól sokat lehetne írni, de minket itt most elsősorban a posztmodern beszédmód megnyilvánulása, kifejeződése érdekel. Ez a szándékos vagy akaratlan átláthatatlanság, nyelvi homály leginkább azokban a szövegrészekben érhető tetten, amelyekben a szerzők természettudományos (matematikai, fizikai, kémiai, csillagászati) ismereteiket fitogtatva akarják lenyűgözni olvasóikat. Ahogy ez várható volt, az alapvetően humán érdeklődésű és beállítottságú olvasóközönség – beleértve a kritikusokat, akik egy szót sem értettek a „tudományos” fejtegetésekből, a titokzatos képletekből és az áttekinthetetlen ábrákból – ámulattal olvasta, és saját publikációiban lelkesen hivatkozott is e csodált szerzők műveire. A természettudományokban és a tudományfilozófiában jártas szakemberek azonban nagyon gyorsan rájöttek

---

⁸ „In an arithmetic in which one does not count further than 5 the question what $4 + 3$ makes doesn't yet make sense. On the other hand the problem may very well exist of giving this question a sense.”

arra, hogy ezekben a szövegekben a wittgensteini „nem nyilvánvaló értelmetlenség” kategóriája működik és fejt ki áldásos tevékenységét. Az ő számukra pár oldal elolvasása után nyilvánvaló lett az avatatlanok számára „nem nyilvánvaló”, vagyis hogy a természettudományos műveltség álarcá mögött becsapás, átverés [*hoax*], elegánsabb megfogalmazásban: porhintés, áltudományos kóklerkedés húzódik meg.

Nem is bírták sokáig tétlenül nézni. *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science* című könyvükben – magyar fordítása *Intellektuális impostorok* címmel jelent meg – két amerikai szerző, Alan Sokal és Jean Bricmont kíméletlen őszinteséggel rántotta le a leplet néhány világhírű, a népszerűség dicsfényében sütkérező posztmodern francia filozófus, pszichoanalitikus, szemiotikus, szociológus és más „tudós” kóklerkedéseiről. Könyvükben ez a két, matematikában és fizikában jártas szerző nem egyes elszigetelt, összefüggéseiből kiragadott mondatokat, hanem teljes gondolat-meneteket, bekezdéseket, olykor egész oldalakat idéz Jacques Lacan, Julia Kristeva, Jean Baudrillard, Gilles Deleuze, Félix Guattari, Paul Virilio és mások műveiből: főleg olyan szövegrészeket, amelyekben matematikai, fizikai, logikai és tudomány-filozófiai szakkifejezések, „bizonyítások”, „levezetések”, bonyolult képletek, matematikai-logikai szimbólumok, sőt olykor még egyenletek is szerepelnek. Szó szerint idéznek egy mondatot például Jacques Lacan egyik 1972-es írásából, majd megállapítják:

Ebben a mondatban Lacan a matematikai analízis négy szakkifejezését használja (*tér, korlátos, zárt, topológia*) anélkül, hogy törődne a *jelentésükkel*: matematikai szempontból a mondat értelmetlen. [...] Lacan a kompaktság matematikai elméletének jó néhány kulcsfogalmát használja, önkényesen keveri őket, anélkül, hogy bármilyen tekintettel lenne jelentésükre. A kompaktságról adott „definíciója” nem csupán hamis – egyszerűen zagyvaság. [...] A tényleges helyzet az, hogy a matematikai állításai eleve nélkülöznek minden értelmet (Sokal–Bricmont 2000: 37–41).⁹

E megállapításból két dolog érdemel figyelmet. Az egyik az első mondatban olvasható „matematikai szempontból értelmetlen” kitétel. Az eredeti angol szövegben ugyanis nem az „értelmetlen”, hanem a „jelentés nélküli” minősítés szerepel: „the sentence is *meaningless* from a mathematical point of view” (Sokal–Bricmont 1988: 21), tehát az eredeti angol szöveg szerint a kifogásolt mondatnak *nem értelme nincs, hanem jelentése*. A magyar fordítás szem-

---

9 „In this sentence, Lacan has used four technical terms from mathematical analysis (space, bounded, closed, topology) but without paying attention to their meaning; the sentence is meaningless from a mathematical point of view. [...] Lacan uses quite a few key words from the mathematical theory of compactness, he mixes them up arbitrarily, without the slightest regard for their meaning. His 'definition' of compactness is not just false: it is gibberish. [...] In fact, even the mathematical statements are devoid of meaning” (Sokal–Bricmont 1998: 21–24).

pontjából ez a módosítás nem releváns, de nyelvfilozófiai szempontból mindenképpen különbséget kell tennünk értelmetlenség [*senseless*] és jelentés nélküliség [*meaningless*] között. Egy több mint 70 évvel ezelőtt megjelent művében Bertrand Russell – időben megelőzve Chomsky jól ismert, szinte minden nyelvészeti tankönyvben megtalálható *colorless green ideas sleep furiously* mondatát – szemléletes példák segítségével mutatja ki, milyen különbség van *értelem* és *jelentés* (valamint ezek hiánya) között, és mennyire más egy szó jelentés nélkülisége [*the meaningless of a word*] és egy kijelentés, állítás értelmetlensége [*the senseless of a proposition*]. Súlyos félreértések származhatnak e kettő összekeveréséből.¹⁰ Russell így folytatja: „Az ’értelmetlen’-t mint a ’jelentéses’ ellentétét használom. A természetes nyelvekben a szintaktikai szabályok nyilvánvalóan azt a célt szolgálják, hogy elkerüljük az értelmetlenséget, ezt a célt azonban nem valósítják meg tökéletesen. Amint már utaltunk rá, *’a négyszeresség halogatást iszik’* mondat ugyan értelmetlen, de az angol szintaxis egyetlen szabályát sem szegi meg” (Russell 1992: 170).¹¹ Ezután azt a kérdést teszi fel, hogy vajon jobb szintaktikai szabályok automatikusan kiküszöbölnék-e az értelmetlenségeket. Az eredmény több mint kétséges. Elméletileg persze lehet „tökéletes nyelvet” konstruálni, lehet logikai szintaxist alkotni, csak az a kérdés: ez a mesterségesen létrehozott, ideális, logikai szempontból tökéletes, de senki által nem beszélt műnyelv (*langue artificielle*) nyelv (*langage*) lesz-e még? Russell elemzései jól rávilágítanak az értelmetlenség egyik fontos jellemzőjére: egy mondat, állítás vagy kijelentés nem *általában*, hanem csak *valamilyen szempontból*, és mindig *valaki számára* értelmetlen; egy bizonyos szempont szerint értelmetlen állítás más szempont(ok) alapján lehet értelmes, minimális átalakításokkal értelmessé – vagy legalábbis értelmezhetővé – tehető. A matematikus-logikus-filozófus Russelltől ezt nem annyira lehetett elvárni (az 1950-es években a nyelvészet egészen más volt, mint a mostani), de a modern pragmatikai és pszicholingvisztikai kutatások rámutatnak arra, hogy az értelmetlenség megítélésekor feltétlenül tekintetbe kell venni a *nyelvhasználó alany* személyét, „emberi tényezőit” is. Egy kijelentés érthetlenségének megítélése nagyban függ a befogadó általános és nyelvi intelligenciájától, életkorától, felhalmozott ismereteinek és korábbi tapasztalatainak mennyiségéről, idegrendszerének aktuális telítettségétől, koncentráció és asszociációs képességétől, fáradtsági állapotától és számtalan más, ún. humán tényezőtől. Azt is tekintetbe

---

¹⁰ Csak egyetlen (magyar) példa: a *’most’* szónak a magyar nyelvben van jelentése, de az ugyanezekből a fonémákból összerakható *’stom’*-nak, *’msot’*-nak vagy *’mots’*-nak nincs. Hogy egy hangsornak van-e jelentése vagy nincs, az mindig a kódtól (a konkrét nyelvtől) függ: a *’most’* szó más nyelvekben (például az angolban vagy a horvátban) is létezik, de a magyartól teljesen eltérő jelentéssel (a kiejtésről most ne beszéljünk); a *’mots’* a francia nyelvben szintén értelmes szó.

¹¹ „I use ‘nonsensical’ as the contradictory of ‘significant’. The rules of syntax in ordinary languages are obviously intended to prevent nonsense, but they fail to achieve their purpose completely. As we have already noted, ‘quadruplicity drinks procrastination’ is nonsense, but violates no rules of English syntax”.

kell venni, hogy ma sem tudunk kielégítő válaszokat adni az ilyen – alapvetően filozófiai, tehát megválaszolhatatlan – kérdésekre: Mit jelent megérteni egy szöveget? Mikor és milyen módon értünk meg egy szöveget? Meg lehet-e érteni egy szöveget teljes mélységében? Van-e valamilyen garancia arra, hogy megértettük, felfogtuk egy szöveg értelmét? Bonyolult kérdések ezek, hiszen maga a *megértés* is olyan szó, amelyet állandóan használunk anélkül, hogy előzőleg tisztáztuk volna. Mint tudjuk, a *megértés* nem azonos sem a *felfogással*, sem az *észrevétellel*, sem a *megragadással*, sem a *tudással*. Saját jelentéssel bír, amit csak akkor érzünk át igazán, amikor képtelenek vagyunk más szóval helyettesíteni, hiszen „valamit nem tudni más, mint valamit nem érteni; a verset nem fogjuk fel, de megértjük” (Figal 2009: 96). Talán ez is az oka annak, hogy a filozófusok egy része kezd egy kicsit nagyobb toleranciát tanúsítani a *megértéssel* szemben. A vizsgálatok szerint ugyanis korántsem arról van szó, hogy egy szöveget *vagy teljesen* megértünk, *vagy sehogy sem*: a két véglet, a „megértés és meg-nem-értés között számos osztály van még, amelyekben az emberek 9/10-ed része nagyon is jól elvan” (Bouveresse 1999: 7). Nem tehetünk mást, tudomásul kell vennünk: nincs, nem húzható éles határvonal értelmesség és értelmetlenség között. „Wittgenstein metodológiájának kutatói állandóan szembesülnek azzal a folyamatosan újravizsgálendő ténnyel, hogy az értelem és értelmetlenség közötti határvonal soha nem éles és mindig változik. Ez segít megmagyarázni, mi az oka annak, hogy minden igazság (beleértve ezt is) csupán lokális” (Gerrard 1996: 189).¹²

A fent idézett Sokal–Bricmont szövegrészlet másik figyelmet érdemlő kifejezése az „egyszerűen zagyvaság”. Az értelmetlenség filozófiai kategóriája nyelvileg, a nyelvben, a nyelv szintjén mint „zagyvaság” (*gibberish*) jelenik meg. A nyelvi zagyvaság a mai posztmodern szemléletű műveknél szinte már alapkövetelmény. E követelmény egyik tökéletes megvalósítása Philippe Marty nemrég megjelent, *L'Original. Traduction, version et intraduisible* című könyve, amelynek fejtegetései egy konzervatív felfogású, nem posztmodern szemléletű olvasó számára teljesen értelmetlenek. A mű *Confusion* [‘Zűr-zavar’] című fejezetének végén a mű szerzője az *eredeti* egyfajta „meghatározását” is megadja, ezt saját fordításunkban szó szerint idézzük: „Az eredeti nem szöveg, hanem cselekvés és esemény, felemelkedés és zuhanás, megtörténés és cél, entrópia és száműzetés, zűr-zavar és burjánzás, összekeveredés; visszafogott italáldozat a templomban, köröskörül és mindenütt másutt is: a kiöntés bősége, bőven áradó öblítés” (Marty 2021: 56).¹³ E definíció értelmének megfejtésére még kísérletet sem próbálunk tenni, de azért óhatatlanul felmerül bennünk a

---

¹² „One complication that contributes to Wittgenstein’s methodology of continually reexamining issues is that the line between sense and nonsense is both never sharp and always changing. This helps to explain why all truths (including this one) are local.”

¹³ „Mais l’original, ce n’est pas un texte: c’est un acte et un événement, élévation et chute, survenue et fin, entropie et exil, confusion et foison, confondues; libation parcimonieuse dans le temple, et tout autour et partout ailleurs: abondance du verser, irrigation généreuse.”

kérdés: mit szólna Sokal ehhez a „definícióhoz”? Alan Sokalt annyira felháborította a 20. század második felében megjelent társadalomtudományi művek áltudományos kóklerkedése, hogy 1996-ban beküldött egy zagyva, szakterminusokat pufogató, szándékos értelmetlenségekkel teletűzdelt cikket [*grand-sounding but completely nonsensical paper*] egy amerikai tudományos folyóirat szerkesztőségébe „*Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity*” címmel. A cikk meg is jelent a *Social Text* című folyóirat 46/47. (1996. tavasz-nyár) számában, magyar szövege „*A határok áttörése: Arcsal a kvantumgravitáció transzformatív hermeneutikája felé*” címmel olvasható (Sokal–Bricmont 2000: 280–321).¹⁴ Az *Intellektuális imposztorok* című kötet végén érdemes elolvasni a szerző önleleplező cikkének szövegét is, amelyben megindokolja, miért érezte úgy, hogy feltétlenül meg kell írnia ezt a paródiát.

5. Zárszó gyanánt

Azt nem tudjuk, mennyire tükrözi a lelket a nyelv és a nyelvhasználat. Erről sokan értekeztek már magyarul és más nyelveken is, elég itt most csak Kosztolányi *Nyelv és lélek* című könyvére utalnunk. Azt azonban kockázat nélkül kijelenthetjük, hogy a *gondolkodásról*, a gondolatok rendezettségéről, a mondanivaló *átgondoltságáról* valamilyen módon – akár akarjuk, akár nem – képet ad a nyelv. A nyelvhasználat híven tükrözi a szerző személyiségét is. Ha erről bizonyosságot akarunk szerezni, akkor olvassunk bele bármilyen posztmodern szemléletű társadalomtudományi témájú könyvbe, vagy akár csak egy mai elbeszélés, novella vagy regény szövegébe. És a versekről még egy szót sem ejtettünk.

Felhasznált irodalom

- Baldwin, T. (ed.) 1993. G. E. Moore: *Selected Writings*. London and New York. Routledge.
- Bouveresse, J. 1997. *Dire et ne rien dire. L'illogisme, l'impossibilité et le non-sens*. Nîmes. Éditions Jacqueline Chambon.
- Bouveresse, J. 1999. *Prodiges et vertiges de l'analogie*. Paris. Éditions Raison d'Agir.
- Figal, G. 2009. *Tárgyiség. A hermeneutikai és a filozófia*. Fordította: Bartók Imre. Budapest. Kijarat Kiadó
- Gerrard, S. 1996. A Philosophy of Mathematics Between two Camps. In: Sluga, H.&Stern, D. G. (eds.). *The Cambridge Companion to Wittgenstein*. Cambridge. Cambridge University Press. 171–197.
- Hadot, P. 2005. *Wittgenstein et les limites du langage*. Paris. Librairie philosophique J. Vrin.
- Hassan, I. 1987. *The Postmodern Turn. Essays in Postmodern Theory and Culture*. Ohio State University Press.

---

¹⁴ Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a *transgressing* fordítására jobb lett volna az *áthágás*, mint az *áttörés* főnév: az „áthágás” ugyanis a mai posztmodern diskurzus egyik bevett, közkeletű – tudomásunk szerint Michel Foucault által bevezetett – szakterminususa.

- Jameson, F. 2010. *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*. Fordította: Dudik Annamária Éva. Budapest. Noran Libro.
- Janik, A.&Toulmin, S. 1973. *Wittgenstein's Vienna*. „A Touchstone Book”. New York. Simon and Schuster.
- Marty, P. 2021. *L'Original. Traduction, version et intraduisible*. Paris. Classiques Garnier.
- Nedo, M. 2001. Ludwig Wittgenstein: életrajzi vázlat. Fordította: Neumer Katalin. In: *Magyar Filozófiai Szemle*, 45. évfolyam 3. szám, Budapest. Áron Kiadó. 203–249.
- Norris, C. 1983. *The Deconstructive Turn. Essays in the Rhetoric of Philosophy*. London – New York. Methuen.
- Rorty, R. M. 1992. *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method*. Chicago. The University of Chicago Press.
- Russell, B. 1992 [1950]. *An Inquiry into Meaning and Truth*. London. Routledge.
- Semprun, J. 1995. *Írni vagy élni*. Fordította: Szoboszlai Margit. Budapest. Ab Ovo Kiadó.
- Salamon J. 2016. *A szív arisztokratikus szokásai*. Filozófiai írások. Budapest. Kalligram Kiadó.
- Salamon J. 2021. *A modern ész kritikája*. Budapest. Kalligram Kiadó.
- Sokal, A. and Bricmont, J. 1998. *Fashionable Nonsense. Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*. New York. Picador.
- Sokal, A.– Bricmont, J. 2000. *Intellektuális impostorok. Posztmodern értelmiségiek visszaélése a tudománnyal*. Fordította: Kutrovács Gábor. Budapest. Typotex Kiadó.
- Wittgenstein, L. 1984. *Tractatus logico-philosophicus. Werkausgabe, Band 1*. Frankfurt am Main. Suhrkamp.
- Wittgenstein, L. 1989. *Logikai-filozófiai értekezés. Tractatus logico-philosophicus*. Fordította: Márkus György. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Wittgenstein, L. 1981 [1922]. *Tractatus logico-philosophicus*. Translated by C. K. Ogden. London, Boston and Henley. Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Wittgenstein, L. 2009 [1961]. *Tractatus logico-philosophicus*. Translated by D. F. Pears & B. F. McGuinness. London and New Jersey. Routledge Humanities Press International, Inc.
- Wittgenstein, L. 1962. *Tractatus logico-philosophicus, suivi de Investigations philosophiques*. Traduit de l'allemand par Pierre Klossowski. Collection „Tel”. Paris, Gallimard.
- Wittgenstein, L. 2002 [1961]. *Tractatus logico-philosophicus*. Traduction, préambule et notes de Gilles Gaston Granger. Collection „Bibliothèque de philosophie”. Paris. Gallimard.
- Wittgenstein, L. 2004. *Recherches philosophiques*. Traduit de l'allemand par Françoise Dastur, Maurice Élie, Jean-Luc Gautero, Dominique Janicaud, Élisabeth Rigal. Collection „Tel”. Paris. Gallimard.
- Wittgenstein, L. 1965. *Le Cahier bleu et le Cahier Brun*. Traduit de l'anglais par Guy Durand. Paris. Gallimard.
- Wittgenstein, L. 1974. *Philosophical Grammar*. Translated by Anthony Kenny. Oxford. Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L. 1994 [1956]. *Remarks on the Foundations of Mathematics*. Translated by G. E. M. Anscombe. Third edition. Oxford. Basil Blackwell.
- Витгенштейн, Л. 1958. *Логико-философский трактат*. Перевод И. Добронравова и Д. Лахути. Москва. Издательство Иностранной Литературы.

- Wittgenstein, L. 1983. *Letters to C. K. Ogden, with Comments on the English Translation of the Tractatus Logico-philosophicus*. Edited with an Introduction by G. H. von Wright. Oxford. Basil Blackwell.
- Wright, G. H. von 2006. Remarks on Wittgenstein's Use of the Terms „Sinn“, „Sinnlos“, „Unsinnig“, „Wahr“, and „Gedanke“ in the *Tractatus*. In: Pichler, A.&Säätelä, S. (eds.), *Wittgenstein: The Philosopher and his Works*. Frankfurt – Paris. Gruyter. 98–106.